

Sylwia KACZMAREK
Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
e-mail: sylwia.kaczmarek@geo.uni.lodz.pl
ORCID: 0000-0001-7737-4455

ROZWAŻANIA O FORMIE MIASTA W KONTEKŚCIE PROCESÓW DEMOLOWANIA I REWITALIZACJI

Reflections on the urban form in the context of demolition and urban regeneration

Zarys treści: W pracy przedstawiono rozważania dotyczące zakresu pojęcia forma miasta oraz jego odniesienia do dwóch procesów: demolowania i rewitalizacji. Zidentyfikowano istnienie wielu rodzajów powiązań (strukturalnych i funkcjonalnych) występujących pomiędzy formą miasta a demolowaniem i rewitalizacją traktowanymi jako wielowymiarowe transformacje, których celem jest poprawa jakości życia mieszkańców i stabilizacja komfortu użytkownika przestrzeni.

Abstract: The paper presents reflections pertaining to the concept of the urban form and its reference processes of demolition and urban regeneration. The research allows to identify several types of relationships (both structural and functional) existing between the urban form and demolition and urban regeneration treated as multidimensional transformations, which aim to improve the quality of life of residents and stabilize the comfort of the use of urban areas.

Słowa kluczowe: forma miasta, rewitalizacja, demolowanie

Key words: urban form, urban regeneration, demolition

WSTĘP

W roku 2002 – w tomie *XV Konwersatorium Wiedzy o Mieście* zatytułowanym *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany* – ukazał się tekst pt. *Forma współczesnego miasta – nowy stary problem*, pióra Andrzeja Lisowskiego, traktujący o analogiach występujących między miastem epoki społeczeństwa przemysłowego i miastem epoki informacyjnej. Autor krytycznie ocenia w nim próby nadania miastom na początku XXI wieku formy policentrycznej i nieregularnego układu struktury przestrzennej. Po niemal dwóch dekadach od publikacji zawarte w tej pracy poglądy nadal inspirują i skłaniają do dalszych poszukiwań badawczych. Kwestia zidentyfikowania istoty i znaczenia formy miasta pozostaje wciąż otwarta. W tym kontekście warto więc rozważyć następujące zagadnienia: (a) czym jest forma i czy istotnie definiuje ona współczesne miasto? – oraz – (b) w jakiej relacji pozostają forma miasta i występujące w nim procesy demolowania i rewitalizacji?

Wpłynęło: 04.12.2019

Zaakceptowano: 24.03.2020

Zalecany sposób cytowania / Cite as: Kaczmarek S., 2020, Rozważania o formie miasta w kontekście procesów demolowania i rewitalizacji, *Prace i Studia Geograficzne*, 65.3, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 19–27.

FORMA MIASTA JAKO KATEGORIA DESKRYPTYWNA

Studia poświęcone formie miasta są rozproszone w dorobku geografów miast oraz urbanistów i architektów. Tradycyjne jej rozumienie odnosi się przede wszystkim do fizycznej struktury terenów i jest domeną morfologii oraz badań krajobrazu miejskiego. W wymienionych ujęciach dokonywana jest inwentaryzacja zagospodarowania przestrzeni miejskiej, czyli studium stanu aktualnego, czasami uzupełniane analizą retrospektywną w celu porównania. Znacznie rzadziej w rozważaniach poświęconych formie miast podejmuje się kwestie dotyczące ludzi i ich zachowań w czasie (rytm miasta). Podejście klasyczne rozpatruje więc w kontekście formy następujące kategorie: wielkość miasta (jego powierzchnię, liczbę ludności), cechy zabudowy (architektura) i jej układ (kompozycja urbanistyczna, gęstość), które jako zespół elementów trwałych organizują sposób użytkowania przestrzeni. Zróżnicowanie zabudowy analizowane jest zazwyczaj w odniesieniu do kształtu obiektów (rodzaje bryły), materiału budowlanego, konstrukcji w jakiej została wzniesiona, detalu architektonicznego, lokalizacji. Na tej podstawie wyznacza się następnie strefy przestrzenno-funkcjonalne oraz relacje między nimi, łącznie opisujące strukturę miasta. Powszechnie jest ona utożsamiana z formą, która w tym ujęciu odnosi się przede wszystkim do fizycznych cech, czyli elementów materialnych. Składowe społeczne związane z obecnością ludzi i ich aktywnościami (wiek populacji, struktura płci, wykształcenie, zatrudnienie, przynależność etniczna, religijna, poziom zamożności, mobilność, pochodzenie terytorialne itp.) stanowią tym samym deskryptory uzupełniające. Analiza zróżnicowania materialnej warstwy miasta traktowana jako kryterium opisujące formę jednostek osadniczych w różnych kontekstach i ujęciach licznie występuje w literaturze¹. Należy jednakże w tym miejscu podkreślić, że miasto opisują różne wymiary, nie tylko materialny. Równie istotny dla przeprowadzenia pełnej charakterystyki jest wymiar ekonomiczny (rozumiany jako działalność instytucji i przedsiębiorstw) oraz społeczno-kulturowy (tworzony przez zachowania mieszkańców i użytkowników). Wskazane trzy wymiary (materialny, ekonomiczny i społeczno-kulturowy) obecne są w dziejach miast od początku ich powstania, ale relacje między nimi zmieniały się wraz z postępem cywilizacji.

W epoce miasta preindustrialnego miejsce pracy i miejsce zamieszkania znajdowało się zazwyczaj w tym samym obiekcie, co miało bezpośredni wpływ na mobilność użytkowników przestrzeni i intensywność jej wykorzystania. Podstawowym sposobem przemieszczeń wewnątrzmijskich był ruch pieszy, co w istotnym zakresie regulowało wielkość miasta (jego powierzchnię). Z kolei miasto industrialne charakteryzuje terytorialna segregacja funkcji, skutkująca przede wszystkim rozdzieleniem miejsc pracy i zamieszkania oraz bezpośrednio stymuluje mobilność użytkowników przestrzeni (wewnątrz jednostki i między jednostkami osadniczymi), która jest możliwa dzięki pojawieniu się nowych środków komunikacji (kolej). Tym samym obserwujemy wówczas znaczący, dynamiczny rozwój terytorialny miast, zajmujących coraz większe obszary. Współczesne miasto łączy w sobie cechy miasta industrialnego i postindustrialnego. Tym ostatnim terminem określamy jednostkę osadniczą, której populacja pracuje przede wszystkim w sektorze usług, w odróżnieniu od społeczeństwa przemysłowego charakteryzującego się tym, że największe zatrudnienie jest w sektorze przemysłowym. W świetle teorii sformułowanej na przełomie lat 60. i 70. XX wieku przez A. Touraine'a (1969) i D. Bella (1973), ośrodkami koncentracji społeczeństwa postindustrialnego są miasta, szczególnie wielkie aglomeracje, zaś jedną z cech je charakteryzujących jest sukcesywnie rosnąca mobilność mieszkańców i użytkowników przestrzeni, przemieszczających się swobodnie na terytorium wewnątrzmijskim oraz między jednostkami w celu optymalnego zaspokojenia swoich różnorodnych potrzeb życiowych (mieszkanie, praca, edukacja, ochrona zdrowia, korzystanie z usług, uczestnictwo w kulturze, wypoczynek, poznanie, kontakty z ludźmi).

Rozpatrując w tej pracy formę miasta przyjmujemy zatem, że jest to kategoria pojęciowa opisująca zmienną w czasie strukturę przestrzenną, funkcjonalną i społeczną pojedynczej jednostki osadniczej bądź ich zespołu, która jest nieustannie modyfikowana w kontekście potrzeb mieszkańców i pozostałych użytkowników.

¹ Zob. m.in. Cuthbert 2006; Jenks, Kozak, Takkanon 2008; Kasprisin 2019; Levy, Lussault 2014; Liszewski, Maik 2000; Słodczyk 2001; Sumień 1992; Williams, Burton, Jenks 2001.

PROCES DEMOLOWANIA W MIEŚCIE

Transformacja struktury przestrzenno-funkcjonalnej miast oraz zmiany w obrębie ich społeczności mają złożone przyczyny, uwarunkowania, przebieg i konsekwencje. Dążenie do racjonalnego kształtowania przestrzeni miejskiej jako przestrzeni wymiany (dóbr materialnych i niematerialnych oraz usług) nie w każdym przypadku jest wynikiem planowego postępowania, opartego na analizie zmieniających się potrzeb użytkowników, mającego na celu zaspokojenie tychże. W wielu przypadkach potrzeba – czy wręcz konieczność – modernizacji organizacji przestrzeni miejskiej jest spowodowana uwarunkowaniami zewnętrznymi, do jakich zaliczamy działania militarne, skutki nieprzewidywanych zjawisk naturalnych (powodzie, huragany, trzęsienia ziemi, wybuchy wulkanów), a także katastrof antropogenicznych (awarie elektrowni jądrowych, zawałenia konstrukcji).

Formowanie miast jest procesem złożonym, rozłożonym w czasie, odbywa się na wiele sposobów: jako planowane zmiany, dokonywane ewolucyjnie bądź radykalnie, jako skutki wydarzeń nieplanowanych (katastrofy naturalne oraz te wywołane przez działania ludzi, zwłaszcza konflikty zbrojne). Dążenie do dostosowania organizacji przestrzeni i wyposażenia miast do wciąż zmieniających się potrzeb użytkowników jest więc spowodowane wieloma różnymi czynnikami. Wskazać należy tu zwłaszcza: liczebność populacji i jej cechy (wiek, proporcje płci, wykształcenie, przynależność etniczną i narodowościową, wierzenia), poziom rozwoju cywilizacyjnego ośrodka (podstawy gospodarcze – funkcje miasta, stan liczebny i zróżnicowanie instytucji miejskich, typy zabudowy, układ komunikacyjny, wyposażenie w urządzenia techniczne: wodociągi, kanalizacja itp., sposób urządzenia i wykorzystania przestrzeni publicznej), a także uwarunkowania jego lokalizacji i funkcjonowania (cechy fizycznogeograficzne, istniejące powiązania z innymi ośrodkami, znaczenie w sieci osadniczej na różnych poziomach odniesienia: lokalnym, regionalnym, ponadregionalnym, kontekst geopolityczny). Równie istotnym czynnikiem w procesie dostosowania miasta do potrzeb użytkowników są uwarunkowania kulturowe i tradycje osadnicze populacji żyjącej na poszczególnych obszarach zurbanizowanych bądź dopiero się urbanizujących. Wszystkie wymienione odniesienia pokazują, że transformacja przestrzenno-funkcjonalna oraz społeczno-kulturowa miast jest stałym elementem warunkującym ciągłość ich istnienia. Historia budowy miast jednoznacznie wskazuje, że w grupie czynników odgrywających ważną rolę w procesie społecznego wytwarzania przestrzeni miejskiej, jest system kultury, który zawiera hierarchię wartości uznawaną przez społeczności na określonym etapie ich rozwoju. Metamorfoza miasta rozumianego jako terytorialna struktura funkcjonalno-przestrzenna i społeczno-kulturowa jest więc jego naturalną właściwością, podkreślającą odrębność, a tym samym niepowtarzalność miast jako poszczególnych jednostek osadniczych.

W procesie rozwoju cywilizacyjnego forma miasta, na którą składają się tereny mieszkaniowe, produkcyjne, usługowe, rekreacyjne, komunikacyjne zmienia się w aspekcie wielkości, układu kompozycyjnego, rodzaju wypełniającej zabudowy, sposobu wykorzystania przez użytkowników. Obszary niedostosowane do potrzeb użytkowników (bez względu na pełnione przez nie funkcje) są przez nich pomijane, zanedbywane, ulegają zniszczeniu, wówczas ma miejsce ich stagnacja a następnie stopniowa eliminacja. Stan ten opisuje termin degradacja, tutaj rozumiany jako samorzutny, nieplanowany, niepodlegający kontroli proces znaczącego obniżenia wartości (zużycie) substancji fizycznej (obiektów, urządzeń) znajdujących się w przestrzeni miasta oraz zniszczenie lub zaburzenie stabilnych relacji społecznych między jej użytkownikami (Kaczmarek 2019). Proces degradacji mimo, że jest obecny w każdym mieście to jednak w zależności od specyfiki miejscowych uwarunkowań ma różny przebieg. Degradacja występuje na terenach o różnym przeznaczeniu funkcjonalnym, stopniowo lub gwałtownie popadających w ruinę. Wymagają one zazwyczaj interwencji, rozpoczęcia działalności naprawczej, w wyniku której ma powstać nowy sposób organizacji przestrzeni oraz nowe jej wyposażenie, czyli nowa forma miasta.

We współczesnych miastach na świecie występuje wiele rodzajów degradacji, którym podlegają właściwe dla nich struktury przestrzenno-funkcjonalne i społeczne, oraz kulturowe. Polegająca na niszczeniu substancji fizycznej (budynków i ich zespołów oraz elementów infrastruktury) materialna degradacja powoduje bezpośrednie obniżenie wartości ekonomicznej obszaru i w efekcie jego

stagnację, a następnie upadek istniejących tam aktywności i wyłączenie z użytkowania. Degradacja dotycząca sfery społecznej, której wskaźnikami są bieda, ubóstwo, bezrobocie, wykluczenie, zjawiska patologiczne (wzrost przestępczości), również niekorzystnie wpływa na funkcjonowanie obszaru w mieście, ponieważ wywołuje konflikty między różnymi grupami społecznymi, a ponadto sprzyja bezpośrednio natężeniu degradacji materialnej. Konsekwencją staje się obniżenie wartości społecznej obszaru rozumianej jako stopień dostosowania organizacji przestrzeni, jej wyposażenia instytucjonalnego i estetyki do potrzeb mieszkańców i użytkowników. Skala procesu degradacji, jego cechy wiodące oraz skutki jakie wywołuje zmieniają się w zależności od wielkości miasta mierzonej liczbą mieszkańców. Obniżenie, a następnie utrata wartości społecznej obszaru może być stanem przejściowym, możliwym do odwrócenia lub stałym. Wielość odmian degradacji, które obserwujemy w mieście w odniesieniu do substancji fizycznej oraz w relacji do struktur społecznych, wywołuje długotrwałe, niekorzystne następstwa w organizacji przestrzeni oraz jej wykorzystaniu przez poszczególne grupy użytkowników, co wyraźnie odzwierciedla się w formie miasta i jej postrzeganiu. Obszary zdegradowane nie działają sprawnie, są zaniedbane, nieestetyczne, dlatego też bywają zazwyczaj negatywnie postrzegane, a później eliminowane z użytkowania, co prowadzi je bezpośrednio do przejścia w stan ugoru miejskiego.

Degradacja znajduje się wśród procesów i zjawisk przyczyniających się do demolowania miasta rozumianego jako niszczenie jego struktury, wywołujących zmiany morfologiczne, funkcjonalne, społeczne i kulturowe (Kaczmarek 2019). Wprowadzenie powyższego ujęcia pojęcia demolowania do geograficznych studiów nad miastem rozszerza dotychczasowy zakres analizy zjawisk i procesów, które niekorzystnie oddziałują na jego formę, czyli strukturę przestrzenną, funkcjonalną i społeczną. Wskazanie przyczyn, określenie przebiegu i skutków demolowania, następnie na tej podstawie identyfikacja jego rodzajów i określenie uwarunkowań przebiegu – ma nie tylko wartość naukową, ale również daje możliwość proponowania skutecznych rozwiązań modernizujących miasta, aby lepiej odpowiadały potrzebom i wymaganiom zarówno obecnych, jak i przyszłych użytkowników.

Demolowanie jest więc procesem i zjawiskiem bezpośrednio kształtującym formę miasta. W zależności od przyczyny możemy wskazać na demolowanie będące wynikiem działania sił przyrody oraz antropogeniczne. Obydwie odmiany dotyczą wymiaru materialnego i społeczno-kulturowego miasta. Czynniki przyrodnicze i antropogeniczne demolujące miasto mogą prowadzić do jego unicestwienia, zniszczenia lub stopniowego degradowania struktury fizycznej, dziedzictwa kulturowego, upadku gospodarki, a tym samym zmusić mieszkańców do opuszczenia miasta, które porzucone popada w ruinę (Kapusta 2019).

Zwykle demolowanie miasta na skutek sił przyrody jest krótkotrwałym, trudnym do przewidzenia zjawiskiem mającym gwałtowny przebieg, a jego natężenie i zasięg oddziaływania uzależnione są m.in. od siły i czasu trwania czynnika niszczącego, uwarunkowań lokalnych zwłaszcza rodzaju zabudowy, przygotowania mieszkańców. Demolowanie miast wywoływane czynnikami antropogenicznymi przebiega w różnych odcinkach czasu, a dochodzi do niego celowo lub w sposób niezamierzony. Zniszczone mogą być pojedyncze obiekty, fragmenty miasta, a nawet cała jego przestrzeń fizyczna, w konsekwencji destrukcja obejmuje również przestrzeń społeczną. Zburzenie domów, eliminacja miejsc pracy czy terenów rekreacji ewidentnie pogarsza komfort warunków życia mieszkańców, jak też znacząco ogranicza liczbę użytkowników przestrzeni odwiedzających miasto. Wiele działań, szczególnie podejmowanych podczas konfliktów, dąży wprost do niszczenia przestrzeni społecznej w wyniku zagłady mieszkańców lub wypędzenia. W czasie pokoju natomiast demolowaniu sprzyjają zaniedbania i błędy popełniane w zarządzaniu, globalne kryzysy gospodarcze, zmiany kulturowe oraz inne specyficzne czynniki wpływające na życie miast. Zarówno demolowanie zabudowy, jak i warstwy społecznej, wpływa bezpośrednio na gospodarkę, a także na inne, niewymierne aspekty funkcjonowania miasta, takie jak kultura czy krajobraz. Jako jeden z efektów demolowania na skutek działalności człowieka należy więc wskazać zaburzenie struktury organizacji przestrzeni lub całkowitą eliminację fragmentów krajobrazu miejskiego, których nie można odtworzyć. Ponadto wystąpienie demolowania zwłaszcza w wymiarze materialnym niekiedy odsłania warstwy kulturowe, umożliwiające poznanie historii osady czy też powoduje obecność ruin dokumentujących

wydarzenia z przeszłości. Demolowanie dotyczące kwestii kulturowych wartości i znaczeń krajobrazu miejskiego bardzo często generuje także silne, nierzadko dramatyczne konflikty występujące pomiędzy różnymi grupami użytkowników miasta, różniącymi się światopoglądem i interpretacją wydarzeń z przeszłości, które zostały udokumentowane w owym krajobrazie (Kapusta 2019).

W świetle powyższych dociekań można zatem uznać, że demolowanie jako proces przekształcający formę miasta powinien być każdorazowo rozpatrywany kontekstowo. W poszczególnych jednostkach osadniczych, gdzie ma miejsce jego skutki nie muszą być negatywne, wręcz przeciwnie często są czynnikiem pozytywnym. W pewnych określonych warunkach demolowanie formy miasta daje bowiem możliwość szybkiego przeprowadzenia radykalnych jej modyfikacji. Zazwyczaj prezentowane ujęcie demolowania traktuje je pejoratywnie jako proces lub zjawisko niszczące obszar, na jakim występuje. Ponadto często znacznie zawęża się rozumienie tego terminu, utożsamiając go jedynie z wyburzeniami, czyli technologią radykalnej eliminacji nieużytkowanych i zbędnych obiektów. W prezentowanym podejściu demolowanie jest rozumiane szerzej, jako wielowymiarowa transformacja, której podlega forma miasta jako struktura funkcjonalna, układ urbanistyczny i zabudowa, gospodarka, społeczność, kultura. Konsekwencje tak rozumianego demolowania (pozytywne, negatywne lub neutralne dla miasta) są silnie uzależnione od lokalnych uwarunkowań.

PROCES REWITALIZACJI W MIEŚCIE

Od kilku dekad obserwujemy na świecie realizowany na szeroką skalę proces rewitalizacji, który jest szczególnym rodzajem przekształceń formy miasta. Polega on na dokonaniu w sposób planowany zmiany organizacji przestrzeni dysfunkcyjnych, zdegradowanych, niesprawnych terenów miejskich, w celu ich skutecznego ożywienia, przeprowadzanej jako sekwencja zintegrowanych działań przestrzennych, ekonomicznych, kulturowych oraz społecznych. Proces rewitalizacji zawsze oddziałuje wielowymiarowo na miejsce gdzie jest realizowany. W zależności od kontekstu lokalnego może owa transformacja być wywołana przez czynniki wewnątrzmięskie lub przez uwarunkowania zewnętrzne, często globalne (np. zmiany w systemie transportu na świecie czy też relokacja pewnych działalności przemysłowych do innych regionów). Rewitalizacja jest procesem występującym w wielu odmianach, ponieważ podlegają jej tereny o różnym przeznaczeniu, których dotychczasowe funkcjonowanie straciło rację bytu, a one z tego powodu popadły w stan wymagający interwencji i podjęcia działań naprawczych. Ze względu na wielowymiarowość prowadzonych w jego przebiegu działań jest współcześnie jednym z najbardziej istotnych i najczęściej występujących sposobów unowocześniających miasta. Rewitalizacja terenów miejskich jest procesem złożonym, wymagającym dostosowania celów i zakresu podejmowanych działań do potrzeb konkretnego miejsca, w którym jest realizowana. Kontekstowość procesu rewitalizacji występuje zarówno w skali miasta, jak również w ujęciu regionalnym i globalnym, gdzie czynnikami różnicującymi proces są: poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, uwarunkowania kulturowe, polityczne, ideologiczne oraz fizycznogeograficzne.

Istniejący dorobek badawczy w zakresie teoretycznego i empirycznego rozpoznania przyczyn, przebiegu odmian i rezultatów procesu rewitalizacji miast jest obszerny, rozproszony w wielu dyscyplinach. Studia z tego zakresu prowadzone są w głównej mierze przez geografów miast, urbanistów, planistów przestrzennych, socjologów, ale również, choć wycinkowo przez ekonomistów, antropologów społecznych, kulturoznawców, psychologów, prawników². Interdyscyplinarność istniejącego dorobku naukowego poświęconemu rewitalizacji z jednej strony wynika ze skomplikowania oraz kontekstowości samego procesu, a z drugiej strony ze złożoności miasta będącego bytem pojmowanym jako miejsce, gdzie on występuje.

Rewitalizacja współczesnych wielkich miast na świecie zwłaszcza w wysoko rozwiniętych ekonomicznie regionach (Europy, Ameryki Północnej, Australii i Japonii) prowadzi do ich kompleksowego

² Zob. m.in. Jones, Evans 2008, 2013; Kaczmarek 2001, 2015; Leary, McCarthy 2013; Lorens 2010; McCarthy 2007; Otsuka, Reeve 2007; Roberts, Sykes 2008; Ziobrowski i inni 2000.

odrodzenia. Motywem wiodącym procesu transformacji jest intensyfikacja aktywności ekonomicznych zorientowanych na konsumpcyjny styl życia, rozrywkę oraz rozwój nauki i kultury. Tym samym rewitalizacja w wymiarze kulturowym, współistniejąca z zachowaniem dziedzictwa kulturowego obszaru, jest dla inwestorów tak samo istotna jak prowadzona w wymiarze ekonomicznym i społecznym³.

Rewitalizacja jako proces naprawczy terenów miejskich polega zatem na doprowadzeniu do stanu, w którym dzięki wyposażeniu instytucjonalnemu, organizacji przestrzeni oraz ukształtowaniu krajobrazu miejskiego poddane temu procesowi obszary będą odpowiadały potrzebom użytkowników. Naturalnym elementem dziejów wszystkich społeczeństw jest zmiana potrzeb ludzi, a w konsekwencji wymagań, jakie kierują wobec organizacji przestrzeni i wyposażenia instytucjonalnego miast. Rozbieżności występujące pomiędzy potrzebami i oczekiwaniami użytkowników, a możliwościami, jakie oferuje istniejąca struktura przestrzenna i funkcjonalna, stymulują wprowadzenie procesów transformacji, których celem jest swoista „aktualizacja” organizacji przestrzeni i jej wyposażenia.

RELACJE POMIĘDZY DEMOLOWANIEM, REWITALIZACJĄ I FORMĄ MIASTA

Oba wymienione procesy: demolowanie i rewitalizacja stanowią integralny element historii rozwoju miast na świecie i w tym ujęciu analiza obu procesów jest interesująca poznawczo. Z pozoru powiązanie pomiędzy demolowaniem a rewitalizacją jest oczywiste: skoro następuje degradacja powodująca niszczenie obszaru, istnieje potrzeba przeprowadzenia jego odnowy, ożywienia, czyli wykonania rewitalizacji jako wielowymiarowej transformacji. Modyfikacja organizacji przestrzeni wymiany, a zarazem formy miasta, występującej podczas realizacji procesów demolowania i rewitalizacji, stanowi zagadnienie, które rozpatrywać można w odniesieniu do klasycznych już teorii geografii miast: bazy ekonomicznej i struktury funkcjonalnej miasta, ewolucji morfologicznej czy też struktury społeczno-przestrzennej miasta oraz w kontekście nowszych, często przywoływanych obecnie koncepcji teoretycznych: miasta kurczącego się (*shrinking city*), miasta zwartego (*compact city*), miasta zrównoważonego (*sustainable city*) i miasta odpornego (*resilient city*).

Dotychczasowy dorobek geografii miast w tym zakresie pozwala wskazać kilka nurtów i podejść badawczych identyfikujących konteksty wzajemnego odniesienia wspomnianych dwóch procesów oraz ich wpływu na formę miasta, rozpatrywaną zarówno w ujęciu klasycznym (zmiany w warstwie materialnej), ale także z uwzględnieniem wymiaru społecznego i kulturowego. Wymienić tutaj można prace, w których demolowanie i rewitalizacja (choć nie zawsze tak nazywana *expressis verbis*) – traktowane jako czynniki kształtujące formę miasta – są analizowane w aspekcie morfologicznym w ujęciu teorii ewolucji działki miejskiej⁴ czy też jako elementy procesu unowocześnienia przestrzeni miejskiej⁵, bądź jako narzędzia kontroli społecznej i prowadzenia polityki miejskiej⁶.

Nieco inne konteksty demolowania i jego powiązań z rewitalizacją w odniesieniu do przekształceń formy miasta znajdujemy w pracach podejmujących zagadnienia: realizacji mega-projektów rewitalizacyjnych, procesu gentryfikacji⁷, niekontrolowanej eliminacji dziedzictwa kulturowego miast (*urban heritage shrinkage*) oraz potrzeby konserwacji istniejącej substancji wartościowej historycznie⁸ czy też demolowania jako elementu procesu kurczenia się miast (*urban shrinkage*)⁹. Wspólnym elementem

³ Por. np. Montgomery 2004; Servillo, Atkinson, Russo 2011; Zukin 1995.

⁴ Zob. Conzen 1960, 1962; Koter 1994; Larkham 1988, 1991; Slater 1981, 1990; Whitehand 1988, 1989.

⁵ Zob. Harvey 1989; Jacobs 1993; Johansson 2011; Mumford, Power 2002; Power 1993; Weber, Doussard, Dev Bhatta, McGrath 2006.

⁶ Zob. Bauman 1983; Biles 2000; Chege 1981; Davis 2006; Furedi 1973; Highsmith 2009; Hunt 2009; Jackson 1985; Jones 2004; Macharia 1992; Otiso 2002, 2005; Self 2003; Weicher 1972; Werlin 1981.

⁷ Zob. Betancur 2002; Kennedy, London 2001; Mele 2000; Smith 1996; Smith, DeFilippis 1999; Spain 1989.

⁸ Zob. Abbas 2002; Byles 2005; Egecioglu, Yakici, Ertan 2016; Janoschka, Sequera, Salinas 2014; McQuirk 2014; Ren 2008; Shih 2010; Siravo 2009; Sigler 2014; Xu 2004; Weber, Doussard, Dev Bhatta, McGrath 2006.

⁹ Zob. Bontje 2004; Krzysztofik i inni 2015; Mallach 2012; Martinez-Fernandez, Audirac, Fol, Cunningham-Sabot 2012; Radzinski 2016; Reckien, Martinez-Fernandez 2011; Wiechmann, Bontje 2013; Wiechmann, Palgast 2012.

wszystkich wymienionych podejść jest konstatacja, że forma miasta i jej zmiany (w ujęciu materialnym, społecznym, kulturowym) stanowią odzwierciedlenie występowania ściśle ze sobą powiązanych wielowymiarowych procesów: demolowania i rewitalizacji.

PODSUMOWANIE

Demolowanie i rewitalizacja jako procesy są wielowymiarowe, mają odniesienie przestrzenne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe, charakteryzują się silnym powiązaniem z miejscem, gdzie występują, są uwarunkowane czynnikami fizycznogeograficznymi, społeczno-kulturowymi, politycznymi, ekonomicznymi oraz prawno-administracyjnymi, które determinują egzystencję każdego miasta. Nie powstały jak do tej pory dwa jednakowe miasta (identyczne w formie materialnej, społecznej i kulturowej), tym samym nie jest możliwy identyczny przebieg i rezultaty procesu demolowania i procesu rewitalizacji, które w nim mają miejsce. Dlatego wprowadzone zostało pojęcie kontekstowości rewitalizacji i demolowania (Kaczmarek 2019). Wynika bezpośrednio owa kontekstowość z właściwej dla każdego miasta indywidualności, o czym najdobitniej świadczy jego forma. Tym samym możemy uznać w świetle przedstawionych tu rozważań, że formę miasta należy współcześnie traktować jako zmieniającą się permanentnie strukturę przestrzenno-funkcjonalną i społeczno-kulturową (pojedynczej jednostki osadniczej lub ich zespołu), która dzięki swej elastyczności zapewnia użytkownikom (mieszkańcom i przybyszom) wyposażenie adekwatne do potrzeb oraz komfort warunków życia.

Literatura

- Abbas A., 2002, *Play it again Shanghai: urban preservation in the global era*, [w:] M. Gandelsonas (red.), *Shanghai reflections: architecture, urbanism and the search for an alternative modernity*, Princeton Architectural Press, Princeton, New Jersey, s. 36–55.
- Bauman J.F., 1983, *Visions of a Post-War City*, [w:] D. A. Krueckeberg (red.), *Introduction to Planning History in the United States*, Rutgers University Center for Urban Policy Research, New Brunswick, New York, s. 170–189.
- Bell D., 1973, *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, Basic Books, New York.
- Betancur J.J., 2002, The politics of gentrification: The case of West Town in Chicago, *Urban Affairs Review*, 17, s. 262–331.
- Biles R., 2000, *Public Housing and the Postwar Urban Renaissance, 1949–1973*, [w:] J.F. Baumann, R. Biles, K. Szylvian (red.), *From Tenements to the Taylor Homes: In Search of an Urban Housing Policy in Twentieth Century America*, University Park, Penn State Press, Philadelphia, s. 143–162.
- Bontje M., 2004, Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: the case of Leipzig, *GeoJournal*, 61, 1, s. 13–21.
- Byles J., 2005, *Rubble: Unearthing the History of Demolition*, Three Rivers Press, New York.
- Chege M., 1981, The Tale of Two Slums: Electoral Politics in Mathare and Dagoretti, *Review of African Political Economy*, 20, 8, s. 74–88.
- Conzen M.R.G., 1960, *Alnwick, Northumberland. A Study in Town – Planning Analysis*, The Institute of British Geographers, Publication no. 27, London.
- Conzen M.R.G., 1962, *The Plan Analysis of an English City Centre*, [w:] K. Norborg (red.), *Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography*, Gleerup, Lund Studies of Geography, no. 24, Lund, s. 384–414.
- Cuthbert A.R., 2006, *The form of cities. Political Economy and urban design*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Davis M., 2006, *Planet of the Slums*, Verso, London.
- Egecioglu Y., Yakici N., Ertan T., 2016, Urban Decline and Revitalization Project in Izmir-Tire Historical City Center, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 216, s. 330–337.
- Furedi F., 1973, The African Crowd in Nairobi: Popular Movements and Elite Politics, *Journal of African History*, 14 (2), s. 275–290.
- Harvey D., 1989, From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism, *Geografiska Annaler B, Human Geography*, 71, 1, s. 3–17.

- Highsmith A.R., 2009, Demolition Means Progress: Urban Renewal, Local Politics, and State-Sanctioned Ghetto Formation in Flint, Michigan, *Journal of Urban History*, 35, 3, s. 348–68.
- Hunt D.B., 2009, *Blueprint for Disaster: The Unraveling of Chicago Public Housing*, University of Chicago Press, Chicago.
- Jackson K.T., 1985, *Crabgrass frontier: The suburbanization of the United States*, Oxford University Press, New York.
- Jacobs J., 1993, *The Death and Life of Great American Cities*, Modern Library Edition, New York.
- Janoschka M., Sequera J., Salinas L., 2014, Gentrification in Spain and Latin America – a Critical Dialogue, *International Journal of Urban and Regional Research*, 38, 4, s. 1234–1265.
- Jenks M., Kozak D., Takkanon P., 2008, *World cities and urban form. Fragmented, polycentric, sustainable?*, Routledge, London–New York.
- Johansson B.O. H., 2011, The post-war destruction of Swedish cities, *Building Research & Information*, 39, 4, s. 412–429.
- Jones P., Evans J., 2008, *Urban Regeneration in the UK*, Sage Publications Ltd., London.
- Jones P., Evans J., 2013, *Urban Regeneration in the UK*, (2nd edition), Sage Publications Ltd., London.
- Jones E.M., 2004, *The Slaughter of Cities: Urban Renewal as Ethnic Cleansing*, St. Augustine Press, South Bend.
- Kaczmarek S., 2001, *Rewitalizacja terenów przemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaczmarek S., 2015, Skuteczność procesu rewitalizacji. Uwarunkowania, mierniki, perspektywy, *Studia Miejskie*, 17, s. 27–35.
- Kaczmarek S. (red.), 2019, *Demolowanie w kontekście teorii rewitalizacji miast*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kapusta A., 2019, *Demolowanie miasta – geneza, przebieg, skutki*, [w:] S. Kaczmarek (red.), *Demolowanie w kontekście teorii rewitalizacji miast*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 19–53.
- Kasprisin R., 2019, *Urban design. The composition of complexity*, Routledge, New York.
- Kennedy M., London P., 2001, *Dealing with neighborhood change: A primer on gentrification and policy choices*, Brookings Institution and Policy Link, Washington D.C.
- Koter M., 1994, *Od fizjonomii do morfogenezy i morfologii porównawczej. Podstawowe zagadnienia teoretyczne morfologii miast*, [w:] M. Koter, J. Tkocz (red.), *Zagadnienia geografii historycznej osadnictwa w Polsce. Materiały konferencyjne*, Uniwersytet M. Kopernika, Uniwersytet Łódzki, Toruń–Łódź, s. 23–32.
- Krzysztofik R., Dymitrov M., Szymtkie R., Kantor-Pietraga I., Pełka-Gościniak J., Sporna T., 2015, Environmental hazards and urban abandonment: case studies and typological issues, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 97 (4), s. 291–308.
- Larkham P.J., 1988, *Aesthetic control, architectural styles and townscape change*, University of Birmingham, Department of Geography, Occasional Publication, 25, Birmingham.
- Larkham P.J., 1991, Planning and the Historical Townscape, *Habitat International*, 15, 1–2, s. 219–237.
- Leary M.E., McCarthy J. (red.), 2013, *The Routledge Companion to Urban Regeneration*, Routledge, London–New York.
- Levy J., Lussault M., 2014, (red.), *Dictionnaire de la géographie*, Belin, Paris.
- Lisowski A., 2002, *Forma współczesnego miasta – nowy stary problem*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany*, XV Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 35–44.
- Liszewski S., Maik W., 2000, *Osadnictwo*, [w:] *Wielka encyklopedia geografii świata*, t. 18, Wyd. Kurpisz, Poznań, s. 171–242.
- Lorens P., 2010, *Rewitalizacja miast. Planowanie i realizacja*, Politechnika Gdańska, Gdańsk.
- Macharia K., 1992, Slum Clearance and the Informal Economy in Nairobi, *The Journal of Modern African Studies*, 30, 92, s. 221–236.
- Mallach A. (red.), 2012, *Rebuilding America's Legacy Cities: New Directions for the Industrial Heartland*, The American Assembly and Columbia University, New York.
- Martinez-Fernandez C., Audirac I., Fol S., Cunningham-Sabot E., 2012, Shrinking cities: urban challenges of globalization, *International Journal of Urban and Regional Research*, 36, s. 213–225.
- McCarthy J., 2007, *Partnership, Collaborative Planning and Urban Regeneration*, Ashgate Publishing, Farnham, Surrey.
- McGuirk J., 2014, *Radical Cities: Across Latin America in Search of a New Architecture*, Verso, New York.
- Mele C., 2000, *Selling the lower east side: Culture, real estate, and resistance in New York City*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

- Montgomery J., 2004, Cultural Quarters as Mechanism for Urban Regeneration, part 2: A Review of Four Cultural Quarters in the UK, Ireland and Australia, *Planning Practice & Research*, 19, 1, s. 3–31.
- Mumford K., Power A., 2002, *Boom or Abandonment: Resolving Housing Conflicts in Cities*, Chartered Institute of Housing, Coventry.
- Otiso K., 2002, Forced Evictions in Kenyan Cities, *Singapore Journal of Tropical Geography*, 23, 3, s. 252–267.
- Otiso K., 2005, *Colonial Urbanization and Urban Management in Kenya*, [w:] S. Salm, T. Falola (red.), *African Urban Spaces*, University of Rochester Press, Rochester, s. 73–97.
- Otsuka N., Reeve A., 2007, The Contribution and Potential of Town Centre Management for Regeneration – Shifting its Focus from Management to Regeneration, *Town Planning Review*, 78, 2, s. 225–250.
- Power A., 1993, *Hovels to High Rise: State Housing in Europe since 1850*, Routledge, London.
- Radzinski A., 2016, Changing policy responses to shrinkage: The case of dealing with housing vacancies in Eastern Germany, *Cities*, 50, s. 197–205.
- Reckien D., Martinez-Fernandez C., 2011, Why do cities shrink?, *European Planning Studies*, 19, s. 1375–1397.
- Ren X., 2008, Forward to the past: historical preservation in globalizing Shanghai, *City and Community*, 7, 1, s. 23–43.
- Roberts P., Sykes H. (red.), 2008, *Urban regeneration. A Handbook*, SAGE Los Angeles–London–New Delhi.
- Self R. O., 2003, *American Babylon: Race and the Struggle for Postwar Oakland*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Servillo L., Atkinson R., Russo A.P., 2011, Territorial Attractiveness in EU Urban and Spatial Policy: A Critical Review and Future Research Agenda, *European and Regional Studies*, 21, s. 349–365.
- Shih M., 2010, The evolving law of disputed relocation: constructing inner-city renewal practices in Shanghai, 1999–2005, *International Journal of Urban and Regional Research*, 34, 2, s. 350–64.
- Sigler T.J., 2014, Monaco with bananas, a tropical Manhattan, or a Singapore for Central America? Explaining rapid urban growth in Panama City, *Singapore Journal of Tropical Geography*, 35, s. 261–278.
- Siravo F., 2009, *Historic Cities and their Survival in a Globalized World*, [w:] *Proceedings of World Congress of the Organization of World Heritage Cities*, Quito 8–11 September 2009, Getty Conservation Institute, Los Angeles, Quito, s. 14–35.
- Slater T.R., 1981, The analysis of burgh patterns in medieval towns, *Area*, 13, s. 211–216.
- Slater T.R., 1990, *English medieval new towns composite plans: evidence from the Midland*, [w:] T. R. Slater (red.), *The Built Form of Western Cities*, Leicester University Press, Leicester–London, s. 60–82.
- Ślodziak J., 2001, *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Smith N., 1996, *The new urban frontier: Gentrification and the Revanchist city*, Routledge, New York.
- Smith N., DeFilippis J., 1999, The reassertion of economics: 1990s gentrification on the lower east side, *International Journal of Urban and Regional Research*, 23, s. 638–653.
- Spain D., 1989, Why higher income households move to central cities?, *Journal of Urban Affairs*, 11, s. 283–299.
- Sumień T., 1992, *Forma miasta. Kontekst i anatomia*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa.
- Touraine A., 1969, *La Société post-industrielle*, Denoël–Gonthier, Paris.
- Weber R., Doussard M., Dev Bhatta S., McGrath D., 2006, Tearing the city down: understanding demolition activity in gentrifying neighborhoods, *Journal of Urban Affairs*, 28, 1, s. 19–41.
- Weicher J. C., 1972, *Urban Renewal: National Program for Local Problems*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington D. C.
- Werlin H.H., 1981, *The hawkers of Nairobi: the politics of the informal sector*, [w:] R. A. Obudho (red.), *Urbanisation and Development planning in Kenya*, Kenya Literature Bureau, Nairobi, s. 194–214.
- Whitehand J.R. W., 1988, Urban fringe belts: development of an idea, *Planning Perspectives*, 3, s. 47–58.
- Whitehand J.R. W., 1989, *Residential development under restraint: a case study in London's rural-urban fringe*, University of Birmingham, Department of Geography, Occasional Publication, 28, Birmingham.
- Wiechmann T., Bontje M., 2013, Responding to tough times: Policy and planning strategies in shrinking cities, *European Planning Studies*, 23, 1, s. 1–11.
- Wiechmann T., Pallgast K., 2012, Urban shrinkage in Germany and the USA: a comparison of transformation patterns and local strategies, *International Journal of Urban and Regional Research*, 36, 2, s. 261–280.
- Williams K., Burton E., Jenks M., 2001, *Achieving sustainable urban form*, Spon Press, London.
- Xu M., 2004, *Shanghai zhongxincheng jiu zhuqu fazhan fangshi xinlun* [Redevelopment of old neighborhoods in inner-city Shanghai], Xuelin Press, Shanghai.
- Ziobrowski Z., Ptaszycka-Jackowska D., Rębowska A., Geissler A. (red.), 2000, *Odnowa miast. Rewitalizacja, rehabilitacja, restrukturyzacja*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Wyd. Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Zukin S., 1995, *The Culture of Cities*, Blackwell, Oxford.